

Ключевые слова: духовность, национальная культура, национальные ценности, национальные традиции, национальное самосознание.

The problem of development of spirituality of personality is examined in the article, the analysis of the various going is carried out near a concept «spirituality», in particular the value of catharsis is analysed in progress of spiritual culture, attention is accented on the взаєморозуміння concepts of national consciousness and national culture, basic conformities to the law of forming and development of national culture are certain.

Key words: spirituality, national culture, national values, national traditions, national consciousness.

Література

1. Карпенко И. М. Катарсическая теория формирования духовной культуры учащейся молодежи // Динамизм социальных процессов в постсоветском пространстве: материалы метод. семинара. — Вып. 1. — Луганск; Женева, 2000.
2. Мартинюк І. В. Національне виховання: Теорія і методологія : метод. посібник. — К. : ІСДО, 1995. — 160 с.
3. Мулярчук Є. Християнська моральність і сучасна політика // Людина і світ. — 2000. — № 10. — С. 2–7.
4. Сковорода Г. Пізнай в собі людину. — Львів : Світ, 1995.
5. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра : вибрані твори у 5 т. — Т. 1. — К., 1976.
6. Уледов А. К. Духовная жизнь общества: проблемы методологии исследования. — М. : Мысль, 1980. — 271 с.

УДК 111:168.22:378.147

Т. О. Верещагіна,
аспірантка

РЕЦЕПЦІЯ ФІЛОСОФІЇ В. ФОН ГУМБОЛЬДТА В ТЕОРІЇ МІЖКУЛЬТУРНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто наукові погляди В. Гумбольдта на взаємозв'язок мови та культури, які стали поштовхом для подальших досліджень у сфері педагогіки та міжкультурної комунікації, досліджено продовження його наукових пошуків у роботах вчених ХХІ ст.

Ключові слова: картина світу, сприйняття культури, В. Гумбольдт, мовний код, міжкультурне навчання, міжкультурна комунікація.

Постановка питання в загальному вигляді. Першим теоретиком у царині викладання мови, хто філософськи осмислив зв'язок мови та культури, був Вільгельм фон Гумбольдт. Учений на багато років випередив наукову думку свого часу, вказавши на важливість вивчення культури народу. Провідною думкою в концепції Гумбольдта є антропологічний підхід до мови, за якого вивчення мови повинно здійснюватись у зв'язку зі свідомістю та мисленням людини, її культурою та духовним життям [5]. Йдучи за Кантом, Гумбольдт розглядав свідомість як особливу першооснову, яка не залежить від матерії і розвивається за своїми законами. Застосовуючи це положення до визначення мови, він пише: «Мова є душа в усій її сукупності. Вона розвивається за законами духу». Як мова загалом нерозривно пов'язана з людською духовною силою, так кожна конкретна мова пов'язана з духом народу — носія цієї мови. Мова — це зовнішній прояв духу народу: «Мова народу — його дух, а дух народу — його мова». Мова вбирає найсвоєрідніші й найтонші риси народного духу, проникає в його таємниці [3; 16]. Актуальністю даного дослідження є важливість ідей Гумбольдта у контексті міжкультурної взаємодії та їх продовження в сучасних підходах до міжкультурного навчання, що має велике значення на сучасному етапі розвитку освіти.

Метою наукової розвідки є проаналізувати ідеї В. фон Гумбольдта стосовно вивчення іноземної мови, зв'язку мови з культурою народу та мисленням а також знайти їхню рецепцію в сучасних підходах до міжкультурного навчання.

Аналіз джерел та публікацій. Науковий доробок Гумбольдта був дослідженим В. Беянініним, Г. Рамінашвілі, В. Звягінцевим, Потєбнею, С. Тер-Мінасовою, В. Стерніним, О. Леонтович тощо.

Виклад основного матеріалу. Роки життя В. фон Гумбольдта належать до другої половини XVIII початку XIX ст., коли в німецькій науці почав переважати критичний елемент, привнесений Кантом і Лессингом. Взагалі філософська концепція Гумбольдта зазнає впливу німецької класичної філософії. Окрім назначених вище, котрі творили за часів Гумбольдта, слід назвати Гегеля, Шеллінга, Шіллера, Якобі та ін.

Для пізнього Канта основним завданням стало визначити «Що таке людина?» Гумбольт, наслідуючи Канта, теж цікавиться цим питанням. Але на відміну від Канта, котрий завжди як предмет роздуму брав реальну ситуацію, Гумбольт є теоретиком і прагне до ідеалу. Ідеалізм Шіллера дещо відрізнявся від ідеалізму Гумбольта. Останній завжди звертався до природи, і його філософія мала натуралістичний відтінок. Гумбольт розуміє значення активності суб'єкта, але поціновує діяльність людини в тій мірі, в якій вона проходить, не полишаючи напрямку, створеного природою. Власне цим і пояснюється його інтерес до емпіричних знань, прагнення поєднувати філософське узагальнення з даними досвіду. Свій метод Гумбольт називає філософсько-емпіричним і покладає на нього великі надії [2]. Саме тому Гумбольдту, а не іншому представнику його епохи вдалося поєднати філософію мови як теоретичний аспект і культуру через яку практично виявляється мова.

Гумбольдтівське поняття духу народу як маніфестації культури, отримало безліч різних інтерпретацій у науці, навіть існує наукова течія неогумбольдтіанство, представниками якого є Л. Вайсберг, Г. Гольц, Г. Ібсен, П. Гартман тощо. Їхні ідеї перегукуються з ідеями Сепіра та Уорфа, котрі розглядали мову не як засіб мислення, а як проміжний світ між об'єктивною дійсністю та мисленням і трактували довільність мовного знака як результат довільності духу. Вони виходили із того міркування, що мислення кожного народу має специфічні національні риси, як наслідок його розвиток визначається іманентним розвитком національної мови [7, цит. за Панфіловим]. Вони пояснювали процес формування понять у мові, що стають особливостями менталітету етногрупи і не відповідають реаліям природного світу. На їхню думку, когнітивні теорії є результатом організації граматичних і лексичних систем. Б. Уорф висунув дві теорії, котрі в майбутньому стали корисними як для лінгвістики, так і для лінгводидактики. Перша: люди, котрі розмовляють на різних мовах, по-різному сприймають і вивчають світ. Ця ідея дістала згодом назву «гіпотеза лінгвістичної відносності». Друга: саме різниця в мові є причиною різниці у перебігу пізнавальних процесів. Потім ця гіпотеза отримала назву «доктрини лінгвістичного детермінізму» [7]. Вивчення мови народу водночас із культурою та підготовка студентів до міжкультурної взаємодії є особливо актуальним методом підготовки майбутніх фахівців у контексті глобалізації суспільства. Саме тому ідеї Гумбольдта по-

винні досліджуватись і застосовуватись під час підготовки студентів до міжкультурної комунікації.

У працях Гумбольдта ми знаходимо витoki тих ідей про сприймання та вивчення іноземної мови та культури, які надалі були підхоплені та розвинуті іншими авторами [7], зокрема про вивчення іноземних мов, зв'язок мови народу та мислення, про різні картини світу, про відмінність у мовних кодах тощо.

Про вивчення іноземних мов. Гумбольдт пропонує два абсолютно різні способи вивчення мов: один — для розвитку навичок розуміння, мовлення, письма, другий загальний — для проникнення в суть мов та їх взаємозв'язку а також їхнього впливу на людський дух загалом [2]. Із другого способу, на нашу думку, починається вивчення мов у контексті взаємодії культур. Якщо ми освоїли цей спосіб адекватно, то таке освоєння слід уподібнити завоюванню нової позиції в колишньому баченні. Однак найчастіше цього не відбувається, оскільки ми більшою чи меншою мірою переносимо на іноземну мову своє власне світорозуміння й, більше того, своє власне уявлення мови. У своїх працях Гумбольдт зазначив, що в межах європейської культури подібне перенесення не призводить до труднощів у взаєморозумінні через вельми подібне мовні картини світу. Однак при дослідженні, наприклад, індійських мов така проблема стала серйозною, бо ці культури істотно відрізнялися від європейських [2]. Лише після Другої світової війни виникає такий напрям наукових пошуків, як дослідження міжкультурної взаємодії, метою якого стало вирішення практичних проблем повоєнного світу, що постали в інтелектуальному середовищі і суспільній думці загалом, стосовно так званих екзотичних культур та мов [9]. Змінилися кордони, пришвидшилась мобільність населення планети, відповідно зросла потреба вивчати мови, знайомитися з особливостями іншої культури. У 60-х рр. ХХ ст. минулого століття з'являється термін «міжкультурна комунікація», запропонований Едвардом Холлом, котрий вважається засновником цього наукового напрямку досліджень [7 11]. Порівнюючи структури й етапи розвитку мов, Гумбольдт, на нашу думку, створив підвалини для подальшого розуміння вивчення та викладання мови і культури. Він стверджує, що потрібно не просто вчити іноземну мову, а готуватись увійти в інше лінгвокультурне середовище, зрозуміти його особливості і подолати комунікативні перешкоди. Вже в середині ХХ ст. вчений Г. Тріандіс створює перший культурний асимілятор —

техніку когнітивного орієнтування, де завдання студентів — вибрати ту інтерпретацію кожної ситуації взаємодії представників двох культур, яка відповідає думці члена чужої групи, тобто вибрати ізоморфну атрибуцію [11]. Сучасні технології навчання запозичують цю техніку для формування міжкультурної компетентності студентів. Засобом сучасного міжкультурного навчання є асимілятор, створений на основі мультимедійних засобів, наприклад гіпермедіа. Частиною гіпермедіа є гіпертекст, що передбачає спеціальну систему посилань, якими студент може самостійно керувати. За допомогою комп'ютерних програм можна також створити реальні життєві ситуації, котрі студент повинен вирішити. Свою мультимедійну програму міжкультурного навчання, або культурний асимілятор, створив фінський науковець К. Коронен. Провівши експеримент серед студентів-інженерів, автор дій висновку, що завдяки культурному асимілятору студенти, по-перше, поступово підвищили свою міжкультурну компетентність, а по-друге, почали вважати міжкультурну компетентність важливою складовою професійної компетентності сучасного фахівця [13]. **Міжкультурне навчання та формування міжкультурної компетентності** є, на нашу думку, наступним етапом усвідомлення того, що для того щоб бути готовим до міжкультурної взаємодії, мало просто знати мову приймаючої сторони, необхідно знати особливості культури та менталітету народу, мова якого вивчається.

Формування міжкультурної компетентності є надзвичайно важливим у процесі глобалізації в системі освіти і таким, що сприяє формуванню у студентів глобального мислення (усвідомлення себе як частини людства). Глобальне мислення ґрунтується на ідеях гуманізму та культурного самовизначення і зорієнтоване на критичний аналіз вищеозначених процесів. Основним принципом глобального мислення є збереження різноманітності культур при збереженні універсальних норм та цінностей. Формування глобального мислення відбувається в процесі міжкультурного діалогу, котрий дає можливість включати у свою систему орієнтації уявлення про цінності та норми інших народів. Тенденції глобалізації, які охоплюють культурну, політичну та соціальну сфери, зумовлюють наявність міжкультурної складової у вимогах до професійної кваліфікації [12].

Інший засіб підвищення міжкультурної компетентності — **тренінг** (комплекс вправ, котрі здійснюються за спеціальною методикою, розробленою на певній основі) [12].

Міжкультурні тренінги відрізняються один від одного своїми, змістом, методами, тривалістю, дидактичними цілями. Вони спрямовані на формування міжкультурної компетентності, яка підвищує ефективність міжкультурної взаємодії. Залежно від цілей розрізняють такі тренінги [12], як:

- афективні (атрибутивні) — формують здатність до самоконтролю у стосунках із представниками інших культур;
- когнітивні (поведінкові) — передають знання про систему орієнтації у чужій культурі та про поведінкові моделі представників інших культур.

Отже, Гумбольдт, зосередивши увагу на тому, що мова і культура нерозривно пов'язані і що для того щоб увійти в інше лінгвокультурне середовище, необхідно не просто вчити іноземну мову, а культуру, фактично зробив перший крок до соціокультурного підходу до вивчення мов та до міжкультурного навчання. Сучасні науковці навіть починають виділяти міжкультурне навчання як окремий вид підготовки. Зокрема, в університетах з'являється навчальний курс «Міжкультурне навчання». Міжкультурний тренінг набуває педагогічних ознак і застосовується в роботі зі студентами. Наприклад, Н. Смірнова, під міжкультурним тренінгом також розуміє спеціальну або додаткову освіту, метою якої є навчання людей властивостей і компетенцій, необхідних для успішної і ефективної комунікації між представниками різних культур [12]

Про відмінність у картинах світу. Пізнання світу, твердить Гумбольдт, залежить від мови, оскільки вона не безпосередньо відображає світ, а інтерпретує його. Отже, в кожній мові закладено нове світобачення, і вона стає посередником між людиною і зовнішнім світом. Мова ніби окреслює навколо людини зачароване коло, вийти з якого можна, лише вступивши в інше коло, тобто вивчивши іноземну мову [1]. Вивчення іноземної мови Гумбольдт порівнював із набуттям нової точки зору в колишньому світорозумінні, він акцентував увагу на тому, що мови по-різному членують світ: те поняття, що в одній мові охоплено одним словом, в іншій — розподіляється між двома словами, а ще в іншій — не має словесного вираження чи передається описово словосполученнями або реченнями [1]. Цей погляд дістав відображення у працях вчених ХХ ст., а саме з'явилася концепція «картини світу». Сьогодні ми називаємо цей процес трансформацією культурної картини світу та формуванням інтегрованої міжкультурної особистості [7]. Концепція «карти-

ни світу » була сформульована Робертом Редфілдом. На думку О. Корнілова, картина світу — це бачення світобудови, характерне для того чи іншого народу, це уявлення членів суспільства про і самих себе і про свої дії, і про свою активність у світі. Якщо концепція національного характеру є результатом зовнішнього аналізу культури та менталітету, то картина світу — це внутрішній погляд на себе і своє оточення [6]. Картина світу з'являється з середини народу і дає можливість кожному усвідомити свою приналежність до нього, визначити морально-етичні цінності свого існування та існування оточуючих, мати уявлення про стереотипи поведінки представників своєї нації та чужих. Індивід при цьому може не мати всіх ознак образу свого народу, але образ охоплює всі ознаки своїх складових, тобто індивідів. Картина світу може бути широкою, і люди одного народу можуть уявляти певні поняття по-різному, але, узагальнивши ці поняття, ми побачимо яскравий неповторний погляд на себе і на своє оточення.

Про відмінність у культурно-мовних кодах. Гумбольдт писав: «Мови — це ієрогліфи, в які людина замикає світ і свою уяву» [7, цит. за О. Леонтович, 10]. Важливим компонентом процесу передачі інформації є код, який є системою знаків передавача і відповідну їй систему приймача. Успішна передача інформації являє собою ідентичність систем, що часто є можливим лише теоретично. Г. П. Рябов стверджує, що потрібно розрізняти поняття системи мови і уявлення про неї конкретним мовцем, тобто абстрактну ідеосистему і ідіолект. Соціолінгвістика бачить своє основне завдання в описі соціолектів і їх кореляції з групами соціуму. З появою поняття міжкультурна комунікація питання комунікативних кодів переходить до розряду лінгвістичних [9]. Але самостійно лінгвістика не може вирішити проблему вивчення іноземної мови й адаптації до іноземної культури. Саме тому сьогодні існує синтез лінгвістики, культурології, психології, соціології, педагогіки для вирішення нагальних проблем міжкультурної комунікації [9].

Про взаємовплив мови і мислення. На думку В. Беляніна, Гумбольдт був першим, хто ввів поняття мовної свідомості. Згодом цю проблему розглядали В. Вундт, О. Потебня, Л. Вейсгербер та ін. Стернін вважає мовну свідомість частиною комунікативної свідомості. Вона на його погляд, досліджується через «зовнішнє виявлення» мовними засобами. Наразі зростає інтерес до вивчення комунікативної свідомості, особливо її національної специфіки,

що є предметом вивчення науки про міжкультурну комунікацію, а отже це не може не стосуватися освіти і формування міжкультурної комунікативної компетентності. Вивчаючи *комунікативну свідомість* народу через його комунікативну поведінку (власне кажучи, термін «комунікативна поведінка народу» був запровадженим Стерніним [10]), вчений вважав, що *комунікативна поведінка народу* є сукупністю норм і традицій спілкування народу. За комунікативною поведінкою народу можна описати зміст і основні закономірності функціонування його комунікативної свідомості.

Розвиток мови тісно пов'язаний із історичним розвитком відповідного народу. В. фон Гумбольдт відкидає ідею за якою уявлення людини про світ незалежні від його мови. Різні уявлення про світ у різних мовах, як зазначав учений, виявляються при зіставленні простого слова із простим поняттям [2]. Безумовно, далеко не байдуже, чи використає одна мова описові засоби там, де інша мова виражає це одним словом, без звертання до граматичних форм. Закон членування неминуче буде порушений, якщо те, що в понятті уявляється як єдність, не є таким у вираженні, і вся реальна дійсність окремого слова щезає для поняття, якому бракує такого вираження». Гумбольдт стверджує, що мислення не просто залежить від мови, воно визначається кожною окремою мовою [2]. Описуючи мову, В. фон Гумбольдт вказує на її колективний характер. На думку вченого, мови є не лише засобом вираження вже пізної дійсності, а, більше того, засобом пізнання раніше невідомої. Їхнє розходження — це не тільки розходження звуків і знаків, але й розходження самих світоглядів. У цьому полягає зміст і кінцева мета всіх досліджень мови [2]. Отже, дослідивши понятійні, а не лише звукові розбіжності в мовах, ми можемо зрозуміти світобачення народу. Згідно з дослідженнями В. фон Гумбольдта, мова невіддільна від людської культури і є найважливішим її компонентом.

Мова допомагає людині пізнавати світ, і це пізнання водночас залежить від мови: як окремий звук стоїть між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні, людина оточує себе світом звуків, щоб сприйняти в себе й переробити світ речей [5]. У зв'язку із внутрішньою формою мови В. фон Гумбольдт торкається проблеми, що пізніше стала трактуватися як розходження значення й змісту слова; з погляду утворення поняття «слово — не еквівалент

почуттєво сприйманого предмета, а еквівалент того, як він був осмислений мовотворчим актом у конкретний момент винаходу слова. Насправді мова представляє нам не самі предмети, а завжди лише поняття про них. Пізніше у вітчизняній науковій думці, починаючи з О. Потебні, термін «внутрішня форма» став уживатись у звуженому значенні Гумбольдта: говориться не про внутрішню форму мови, а про внутрішню форму слова у зв'язку з тим, як у морфемній структурі слова або ж у його етимологічній структурі відображаються ті або інші значеннєві ознаки [5].

Утворення понять у зазначеному вище змісті специфічно для кожного народу, тому вплив національної своєрідності виявляється в мові подвійно: у способі утворення окремих понять і у відносно неоднаковому багатстві мов певними поняттями [2]. Тут знов-таки В. фон Гумбольдт виходив із різних рівнів розвитку мов, які виявляються не тільки у звуковій формі, але й в утворенні понять; знову найбагатшими й у цьому плані визнаються санскрит і давньогрецька.

Отже, Вільгельм фон Гумбольдт зробив величезний внесок не лише в лінгвістику, культурологію, філософію. Він, вказавши на зв'язок між мовою і культурою народу, передбачив сучасний погляд на міжкультурне навчання. Великою мірою завдяки його здобуткам ми можемо говорити про взаємодію культур, труднощі вивчення іноземної мови, накладання культурних картин світу власних і іноземних під час входження у інше лінгвокультурне середовище. Власне кажучи, міжкультурна комунікація як науковий напрям і міжкультурне навчання (тренінги, коучинги, асимілятори тощо) як частина цього напрямку досліджень набули поштовх до розвитку саме завдяки поглядам В. фон Гумбольдта.

Література

1. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. — М., 1984. — 397 с.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры — М.: Прогресс, 1985. — 451 с.
3. Звегинцев В. А. Вводная статья к разделу «В. Гумбольдт» // В. А. Звегинцев История языкознания XIX–XX вв. в очерках и извлечениях; ч. 1. — М., 1964.
4. Звегинцев В. А. О научном наследии Вильгельма фон Гумбольдта // В. Гумбольдт фон. Избранные труды по языкознанию. — М., 1984.
5. Кочерган М. Загальне мовознавство: підручник: — К.: Вид. центр «Академія», 2003. — 464 с.

6. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. — М. : ЧеРо, 2003, — 349 с.
7. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: учеб. пособие. — М. : Гнозис, 2007. — 386 с.
8. Рамишвили Г. В. Вильгельм фон Гумбольдт — основоположник теоретического языкознания // Избранные труды по языкознанию. — М., 1984.
9. Рябов Г. П. Межкультурная коммуникация в политике, экономике, образовании, юриспруденции // Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / В. Зусман, А. Фролов. — Нижний Новгород, 2001. — 320 с.
10. Стернин И. А. Коммуникативное и когнитивное сознание // С любовью к языку. — Москва-Воронеж, 2002. — С. 44–51.
11. Стефаненко Т. Д. и — др. Адаптация к новой культурной среде и пути её оптимизации // Введение в практическую социальную психологию : учеб. пособие / под ред. Ю. М. Жукова, Л. А. Петровской, О. В. Соловьёвой. — М. : Смысл, 1996. — С. 167–174.
12. Смирнова Н. С. Межкультурная компетентность как предмет социально-философского анализа в современной Германии : дис. ... канд. филол. наук : 09.00.11 / Смирнова Наталья Сергеевна; Помор. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. — Архангельск, 2007. — 230 с.
13. Kaisu Korhonen Developing Intercultural Competence as Part of Professional Qualifications. A Training Experiment// The 10th NIC Symposium on Intercultural Communication. — Department of Linguistics, Gooteborg University, Sweden, 2003.

В статье рассмотрены научные взгляды Гумбольдта на взаимосвязь языка и культуры, которые стали толчком для дальнейших исследований в области лингвистики, педагогики и межкультурной коммуникации, исследуется продолжение его научных изысканий в работах учёных XXI ст.

Ключевые слова: картина мира, восприятие культуры, В. Гумбольдт, языковой код, межкультурное обучение, межкультурная коммуникация.

The article investigates W. von Humboldt's research on linguistics, pedagogic science and intercultural training and analyzes the reception of his work in scientific investigations of 21-st century.

Key words: worldview, culture acquisition, W. Humboldt, language code, intercultural training, intercultural communication.